

ЈЕДНА ЈОШ НЕЗАПАЖЕНА ПОЈАВА :

ЛОГИЧКА ЦЕНЗУРА

Међу многим заслугама које припадају Фројду најзначајнија је, свакако, откриће т.зв. моралне цензуре.

У својим психоаналитичким истраживањима Фројд је, како знамо, дошао до закључка да се у нашој унутрашњости налази једна нарочита контролна сила која се, чисто аутоматски, одупире свима по душевни мир штетним интелектуалним појавама. Све идеје, претставе и тежње које леже и које се рађају у нама не улазе увек лако ни слободно у свесне зоне буднога духа. Напротив, како је присуство многих од њих често пута разорно, јер ствара болне конфликте, то се је, под утицајем васпитања, у свакоме од нас изградила извесна несвесна цензура која брани улазак у свест свему што носи неморално обележје. Само они елементи наше виртуалне личности који знају чувати своје етичко достојанство имају услова да продру у свест: сви други остају као изгнаници у мрачним дубинама стваралачког и немирног несвесног живота.

Ово откриће унутрашње контролне моћи, која нас присиљава да мислимо у границама морала и васпитања, претставља несумњиво значајну научну тековину. Проверено многим студијама, оно је добило већ и своје заслужено признање од стране многих претставника савремене психологије. Нажалост, и поред све своје вредности, ово је откриће, — како ми бар изгледа, — схваћено донекле и сувише ексклузивно.

По схватању, наиме, Фројда и савремене психологије, морална би цензура претстављала јединствену појаву ове врсте, којој нема ничега сличног у душевном животу. Све што се цензурише и чему се ускраћује улазак у свест било би, по томе схватању, везано искључиво за неподобне појаве моралног живота, управо као да се цела наша унутрашњост састоји једино од етичких проблема и конфликта.¹ Оно, истина, сумње нема да је присуство ових последњих стално везано за нашу личност и да им је област необично пространа. Али, извесни ипак опити чини ми се да показују како у нашем духу постоји још и једна друга, досада непозната, врста цензуре која спречава улазак у свест оним елементима који се противе нашим интелектуалним или, згодније можда речено, нашим логичким тежњама и коју бих назвао — логичком цензуром.

¹ У почетку свога четвртога предавања о психоанализи, и то у часу управо када се спрема да тврди искључиво сексуалну природу своје цензуре, Фројд пише следеће: „Чак и научници који се интересују мојим психолошким радовима нагињу веровању да претерујем у погледу етиолошког дела сексуалног фактора. Они ми говоре: Зашто друга душевна узбуђења не би исто тако изазивала појаве потискивања и супституције? Ја им одговарам да ништа не поричем ради доктрине, и да немам ништа против тога да тако буде. Али искуство показује да тако није. Искуство доказује да тежње које нису сексуалнога порекла не играју такве улоге, да оне каткада могу појачати акцију сексуалних фактора, али да их оне никада не замењују“ (Cinq leçons sur la Psychanalyse, Paris, Payot, 1926, p. 111—112).

ОПИТИ

Опити који ми дају право да помишљаам на опстанак ове цензуре одликују се, пре свега, нарочитим циљем. Сви они, без разлике, иду за тим да помоћу извесних дражи изазову три врсте интелектуалних реакција о чијој ћемо вредности касније говорити. Чисто вештачки, и по могућству са што већом сигурношћу, они, наиме, теже да улове наше духовне реакције у следећим случајевима:

1) онда када на одређене задатке, односно „вербалне дражи“ има да реагирамо без икаквог претходног размишљања;

2) онда када на овакве дражи треба да реагирамо потпуно смишљено, срачунато;

3) и, коначно, када на дате дражи треба да реагирамо са намерном бесмислицом, односно апсурдом.

Оволико свега о самој циљу. Што се међутим односи на његово спровођење, за сваку је од ових реакција ваљало наћи до једну врсту одговарајућих опита. Техника, т.ј. начин поступка при овим опитима, био је следећи:

I. — У првој врсти реакција употребљене су т.зв. слободне асоцијације. У њој, као првој по реду, испитаници су имали за дужност да без икаквог уопште душевног напора одговоре на дату „вербалну драж“, односно на дату реч (Reizwort, индуктор) са првом речи која им падне на ум (Reaktionswort). Задатак који је имао бити извршен гласио је дословно овако: „Ја ћу Вам сада рећи једну реч. Чим је чујете Ви ћете ми одмах, што брже можете, именувати једну другу реч, и то ону која Вам потпуно случајно прва падне на памет. Слушајте добро и претходно немојте уопште ни о чему да мислите. Дакле, пазите...“

После овако формулисаног задатка који је, нарочито у самој почетку, за сваку нову реакцију дословно понављан, — приступано је пре свега т.зв. пробним опитима. Ово је чињено са два разлога. Прво, стога што се је ваљало осведочити да ли је постављени задатак правилно схваћен, односно да ли су испитаници потпуно разумели оно што се од њих тражи. И, друго, зато да би се субјекти (испитаници) до извесног степена сродили са оваквом врстом реакција и тиме ослободили сваке нелагодности, подозрења и сличних психолошких појава које свака вештачка ситуација тако рећи нужно собом доноси. Истина, сами испитаници били су већ такви да се са те стране није требало прибојавати некога озбиљнијег неспоразума или узнемирености; али, из предострожности, ваљало је ипак предвидети све могућности.

Поред ових претходних мера, — спровођених доследно и код осталих двеју врсти опита, — овде је ваљало водити бригу још и о томе да ли су сви одговори, и поред потпуног разумевања и најбоље воље самих испитаника, одиста остајали у духу постављеног задатка.

Како, наиме, знамо, циљ ових опита ишао је за тим да се добију што слободнији и спонтанији одговори, реакције, у којима би сваки покушај смишљене идеације био искључен. Међутим, пошто се каткада догађа да се и нехотично ова последња сама наметне, то је, ради што веће сигурности, приступано још двома новим мерама. Прва од њих састојала се је у томе што је за сваки покушај узимано време реакције, т.ј. мерено време које је протекло између дате вербалне дражи и субјектовог одговора. Друга мера састојала се је опет у томе што су, одмах из сваке реакције, испитаници позивани да изјаве како су до ње дошли и да ли су при томе осетили или вршили икакав уопште идеативни напор. Сви они одговори у којима је време реакције било знатно продужено² или у коме би субјекти наговештавали ма и најмањи напор, били су сместа одбацивани као неуспели.³

² Са 50%, од т.зв. просечног времена реакције.

³ Ови су одговори одмах одбацивани и њихово време реакције није уопште улазило у одређивање времена о коме се говори у белешци под 1,

II. — У другој врсти поменутих реакција прибегавано је опитима тзв. везане или смишљене асоцијације. И ту, као у пређашњој врсти, даване су одређене речи-дражи на које је требало одговорити. Само, док је код слободних асоцијација захтевано од испитаника да реагирају без размишљања и што брже могу, овде је, напротив, од њих захтевано да одговарају потпуно срачунато и без икаквог нарочитог временског ограничења. Постављени задатак гласио је овога пута овако: „Ја ћу Вам сада навести једну реч. Као одговор потрудите се да нађете другу једну реч за коју сигурно знате да је с њоме у извесном, реалном или логичком, одношају. Дакле, пазите...“

После овако формулисаног задатка, приступано је, као што сам то већ горе нагласио, и овде тзв. претходним пробним покушајима. Шта више, ради што веће сигурности добивених одговора, и овде се је требало вазда осигуравати да ли су испитаници стварно успевали да остану у духу самог задатка. Пошто је, како знамо, циљ ових опита ишао затим да се упознамо са нормалним начином везивања идеја и претстава, то нам је било потребно да се обезбедимо од сваке могуће неразмишљене и спонтане реакције наших испитаника. Стога, да би и у томе погледу што савесније поступили, и овде је, с једне стране, мерено време реакције, док су опет, с друге стране, после сваког датог одговора, испитаници имали да изјаве како су, и преко кога одношаја, до тога свог одговора дошли. — Одговори у којима је време реакције било знатно скраћено⁴ а при томе још и извесна спонтаност запажена од самих субјеката, били су одмах одбацивани, исто као и они где су субјекти, без обзира на протекло време, имали јасан утисак спонтаности.

III. — У последњој, односно трећој врсти реакција, приступано је опитима са намерно бесмисленим одговорима. На дате вербалне дражи, испитаници су, овога пута, имали да одговарају са смишљеним апсурдом. Дати задатак био је овако формулисан: „Ја ћу Вам навести једну реч. Потрудите се да ми на њу одговорите са једном другом за коју сте потпуно сигурни да са њоме нема уопште никакве ни стварне ни формалне логичке везе. Размислите добро. Дакле пазите!...“

Поред одговора који су имали да буду у духу овог задатка, у овима је опитима предвиђена још и једна друга дужност. Свакога, наиме, пута када је неки од испитаника одговорио на дату му реч, од њега је тражено да нам, на основу непосредног сећања, одмах наведе све оне помисли које су претходиле његову одговору, тј. све оне претставе или идеје које су му у томе тражењу апсурдних реакција искрсавале у свести.

Иначе, из истих разлога као у осталим врстама опита, и овде су предузимана мерења времена реакције и претходни пробни покушаји. Ови последњи били су, шта више, знатно многобројнији него ли код опита горње две врсте, пошто је, како видимо, овога пута нарочито прибегавано сложеним облицима ретроспективног психолошког посматрања. Метода експерименталне интроспекције. *Ausfragemethode*).

Ово би, у главном, била она техника која је диференцирала наше опите да би остварили три различите врсте споменутих реакција. Поред те специјалне технике, сви су ови опити имали још и неколико општих, заједничких, техничких мера које заслужују да их овде наведемо.

Тако, на првоме месту, добро је истаћи да се је сваки од ових опита састојао из извесног броја речи, односно одређеног низа индуктора, дражи, узиманих међу двосложним именицама и то тако да су 60% од њих сачињавале именице предмета, тј. конкретних ствари (нпр. дрво, камен), 20% именице чисто апстрактне природе (нпр. закон, луксуз), 10% именице које

⁴ Под „скраћеним временом“ подразумевао сам сваки онај смишљени одговор чије је трајање било испод просечног времена реакције код неразмишљаних, тј. слободних асоцијација.

означавају радње и процесе (нпр. вожња, жетва) и 10% именице које означавају психолошке појаве (нпр. машта, жеља).

Сем тога, у овим је опитима нарочито обраћана пажња на тишину као и на то да испитаници држе затворене очи за све време ових опита како им се не би, ни случајно, пружила прилика да се инспиришу утисцима непосредне околине. Напомињем да је неопходно корисно да се ове две околности упамте пошто сам, нарочито у току првих својих покушаја ове врсти, имао довољно прилике да се осведочим како највећи део погрешних одговора долази баш због њиховог непоштовања.

Пошто су, како сам већ истакао, пред сваким именовањем индуктора, задаци понављани,⁵ то је већ тиме самим опасност од замора била донекле отклоњена. Ипак, да би се и у томе погледу што боље осигурали, из сваких десет одговора даван је одређен одмор од неколико минута. Из појмљивих разлога, ова мера није поштована једино код опита са неразмишљеним асоцијацијама, односно код спонтаних врсти реакција. Пошто се је, наиме, код ових последњих реакција тражило да субјекти што мање смишљају своје одговоре, то је у тима опитима по 25, па чак и 50 индуктора умело одједном бити давано субјектима.

Добро је овде још навести и чињеницу да су сви ови опити вршени искључиво над посетиоцима психолошког семинара, чије је претходно познавање психолошких метода и озбиљност схватања ових задатака знатно олакшало цео овај експериментални поступак.

Конечно, што се тиче времена реакције, оно је мерено са д' Арсонваловим хроноскопом који мери 1/100 од секунде и који је од његовог руковоца — једног асистента-волонтера — стављан у покрет на први звук индуктора, а заустављан на први звук субјектовог одговора. За сваку реакцију казаљка је хроноскопа враћана на своју почетну тачку, на нулу. Овај поступак, који није додуше потребан, чињен је искључиво зато да би се самоме асистенту што више олакшало правилно читања времена на хроноскопу.

РЕЗУЛТАТИ

Многобројне реакције које сам помоћу ових опита успео да добијем — и чији би број свако од нас могао са мало добре воље лако повећати — врло су сугестивне. Колико год да сам их умножавао, све су ми оне, још у самоме почетку, отворено ставиле до знања да код прве две врсте опита не постоје апсолутно никакве разлике у погледу вредности датих одговора. Било, наиме, да су испитаници одговарали потпуно спонтано, односно без размишљања, са првим што им падне на памет, или пак посве смишљено и добро одмерено, у оба су та два дијаметрално различита случаја међу датим индукторима и одговорима опажени једни те исти логички и реални односи. Како год се, стварно, субјекти држали, у њиховим су се реакцијама, судећи са чисто спољашњег, формалног, гледишта, вазда сусретали једни те исти принципи везивања идеја. — Уосталом, да би се о овоме и конкретније, на примерима, уверили, нека ми буде дозвољено да извршим кратку анализу над приложеним табелама I и II, у којима су изнесени само они резултати што сам их добио још 18 марта 1933 године.

Посмотримо, дакле, приложене табеле и покушајмо да их аналишемо и међусобно упоредимо.

⁵ Ако већ не увек дословно, оно барем у основним речима, како би се, према познатим чињеницама које је утврдио Ват, сви субјекти што више „импрегнирали“ односно прожели, својим задатком и, доследно томе, „прилагодили своју свест“ (Einstellung) за правилну реакцију. (Cf. Watt, Experimentelle Beiträge zu einer Theorie des Denkens. Archiv f. die ges. Psychologie, 1904, 4, S. 300 etc.).

ТАБЕЛА I. — СПОНТАНА АСОЦИЈАЦИЈА

Редни број	Дата реч (индуктор)	ОДГОВОРИ ПОЈЕДИНИХ СУБЈЕКТА											
		М. Ј.	Време у сек.	Б. Ј.	Време у сек.	М. И.	Време у сек.	Б. Т.	Време у сек.	В. П.	Време у сек.	Н. М.	Време у сек.
1	ветар	олуја	1,06	ваздух	1,36	облак	0,78	бура	0,90	киша	1,19	мраз	1,79
2	звоно	звоник	1,00	црква	1,03	звонце	0,97	школа	1,02	црква	1,04	звук	1,35
3	призор	—	—	—	—	слика	1,27	—	—	жалостан	1,20	позорница	1,15
4	песак	река	1,23	вода	1,71	камен	1,12	река	1,25	ситан	1,16	река	1,20
5	чежња	тежња	1,21	—	—	жудња	1,05	воља	1,33	воља	1,68	жеља	1,48
6	дуња	плод	1,35	јагода	1,39	крушка	1,25	јабука	1,58	јабука	0,93	дрво	2,00
7	време	сат	1,24	дан	1,16	подне	1,12	лето	1,60	новац	1,48	лето	1,76
8	сало	маст	0,87	свиња	1,74	месо	1,07	мрс	1,05	масло	1,44	свиња	1,23
9	перо	мастила	0,91	дршка	1,16	хартија	1,05	мастило	0,94	мастило	1,08	оловка	1,36
10	тужба	жалба	0,87	адвокат	1,32	молба	1,03	жена	1,08	жалост	1,03	суд	1,10
11	свећа	чирак	1,32	слава	1,30	лампа	1,32	воштана	0,94	црква	1,02	шибица	1,70
12	понос	—	—	гордост	1,00	дика	1,04	гордост	1,15	гордост	1,79	—	—
13	торба	сир	1,09	хлеб	1,08	ђак	1,23	сланина	1,32	крста	0,93	јело	1,29
14	закон	сила	0,99	тужба	1,26	—	—	људи	1,30	—	—	правило	1,68
15	месо	нож	1,06	јело	1,04	касапин	0,82	во	0,79	кост	1,43	печење	1,62
16	цркве	поп	1,24	звоно	1,15	кров	0,97	тамјан	0,96	гроб	0,95	звоно	1,23
17	жетва	срп	1,15	жито	1,24	жито	1,16	људи	0,91	пшеница	1,48	пшеница	1,80
18	ружа	цвет	1,19	цвеће	0,93	цвет	1,07	цвет	1,34	црвена	1,35	љубичица	1,10
19	говор	беседа	1,25	реч	1,36	грло	1,03	судница	1,23	човек	1,86	беседа	1,73
20	поље	шума	1,05	шума	1,00	њива	0,71	сено	0,86	трава	1,39	ливада	1,56
21	магла	слана	1,37	киша	1,41	облак	1,20	—	—	киша	1,37	киша	1,87
22	радња	бакалница	1,34	рад	1,21	дворење	1,13	дућан	1,54	дрвјесеча	1,00	дело	1,91
23	тица	жуна	0,75	ласта	1,31	лет	0,89	орао	1,02	певање	1,01	голуб	1,52
24	бунда	огртач	1,16	зима	1,44	одело	0,93	крзно	1,14	зима	1,31	ћебе	0,92
25	зора	свануће	1,29	сунце	1,37	дан	1,20	дан	0,98	јутро	1,09	јутро	1,23
26	дрво	шума	1,20	грана	0,94	лишће	0,86	камен	0,69	кора	0,79	орах	0,94
27	бара	вода	1,04	жаба	1,40	блато	1,10	вода	0,96	вода	0,86	шаш	1,92
28	књига	слово	1,15	сто	0,96	лист	0,98	слово	0,64	перо	0,93	лист	0,91
29	лукуз	халина	1,30	жена	1,06	мода	1,25	—	—	раскош	1,43	—	—
30	стрела	лук	0,92	дивљач	1,15	лук	1,05	пушка	0,89	рана	1,18	срце	1,71
31	око	капак	1,22	нос	1,18	мозак	1,07	уво	0,84	коса	1,71	нос	1,63
32	овца	коза	1,09	јагње	1,30	јагње	0,97	коза	0,99	руно	1,21	руно	1,10
33	врата	кућа	1,16	брава	1,13	кључ	1,01	прозор	0,91	брава	1,80	дрво	1,51
34	снага	сила	1,33	јунак	1,41	моћ	0,96	човек	0,96	мушкост	0,89	енергија	1,25
35	камен	стена	1,14	цигла	1,40	—	—	земља	1,32	—	—	песак	1,60
36	млеко	крава	0,91	крава	1,25	овца	1,10	овца	0,80	вино	1,20	сир	1,17
37	дело	—	—	књига	1,72	рад	0,97	рад	0,96	књига	1,81	књига	1,76
38	пакост	злоба	1,02	—	—	злоба	0,99	жена	1,81	злоћа	1,30	лукавство	1,72
39	шешир	капа	0,80	глава	0,90	глава	1,05	дућан	0,99	капа	1,43	фес	1,38
40	борба	рат	1,03	ратник	1,44	туча	1,41	рат	1,31	крв	1,70	оружје	1,63
41	перје	кокош	1,24	јастук	1,38	тица	1,03	кокош	1,24	шарено	1,35	гуска	1,24
42	грешка	велика	1,00	—	—	молба	1,10	—	—	неисправно	1,53	штампа	1,20
43	ћебе	кревет	1,44	кревет	1,23	покривач	0,80	јорган	1,15	војник	1,09	постеља	1,21
44	лонац	вариво	1,50	ватра	0,90	шерпа	0,82	пасуљ	1,16	кафа	1,56	поклопац	1,10
45	студент	—	—	школа	1,61	ђак	1,32	човек	1,67	књига	1,24	ђак	1,05
46	риба	река	0,91	вода	1,55	вода	1,24	вода	1,17	сом	0,88	удица	1,13
47	жеља	—	—	жудња	1,53	тежња	1,33	воља	1,00	—	—	—	—
48	вожња	воз	1,20	—	—	трескање	1,40	воз	1,09	човек	1,16	кола	1,43
49	буре	виноград	1,03	велико	1,02	ракија	1,20	вино	1,13	вино	1,20	обруч	1,36
50	шиба	бич	1,37	батина	1,10	прут	1,30	штап	1,14	рука	1,68	дрво	1,25
Просечно време			1,13		1,16		1,07		1,08		1,27		1,42

ТАБЕЛА II — СМИШЉЕНА АСОЦИЈАЦИЈА

ОДГОВОРИ ПОЈЕДИНИХ СУБЈЕКАТА

Редни број	Дата реч (индуктор)	ОДГОВОРИ ПОЈЕДИНИХ СУБЈЕКАТА											
		М. Ј.	Време у сек.	Б. Ј.	Време у сек.	М. И.	Време у сек.	Б. Т.	Време у сек.	В. П.	Време у сек.	Н. М.	Време у сек.
1	влага	вода	1,63	вода	1,09	ваздух	1,33	блато	2,81	мочвар	4,03	земља	1,49
2	тесто	брашно	1,75	хлеб	1,98	хлеб	1,68	брашно	1,28	брашно	3,45	хлеб	1,37
3	укус	јело	2,00	храна	1,18	мирис	1,35	уста	1,60	мирис	4,10	слатко	3,20
4	понор	извор	2,07	дубина	1,34	дубине	1,64	бездан	2,39	провалија	3,89	дубина	1,95
5	прича	бајка	1,39	разговор	1,64	песма	2,08	приповетка	1,65	роман	4,34	басна	1,85
6	кула	светиља	1,61	кућа	1,35	—	—	тврђава	2,52	грађевина	5,29	град	1,55
7	мука	патња	1,74	нап. р	2,93	труд	1,15	патња	1,56	тешкоћа	4,33	патња	2,29
8	конац	крај	2,50	игла	1,25	дужина	1,46	дело	1,70	крај	3,30	крај	1,68
9	жљезда	сок	2,05	врат	2,00	врат	1,60	месо	6,42	ткиво	3,62	тироида	2,50
10	племе	братство	2,10	народ	1,37	насеље	1,29	дивљаци	1,40	народ	1,66	Југословен	2,36
11	јелен	срна	1,96	животиње	1,87	срна	1,23	срна	1,29	дивокоза	4,44	срна	2,89
12	здравље	болест	2,00	снага	1,96	болест	1,16	момак	1,58	снага	5,31	богаство	2,58
13	отпор	напон	1,89	снага	3,00	снага	1,26	чврстина	4,09	тешкоћа	5,36	снага	2,08
14	раса	снага	2,10	вода	1,62	слана	1,65	мраз	1,75	трава	4,16	трава	1,48
15	ребро	труп	2,42	груд. кош	1,67	груд	1,53	човек	2,24	кост	3,81	кост	2,07
16	име	назив	2,64	Павле	1,75	презиме	1,90	ознака	2,28	назив	3,21	Јован	3,30
17	вила	дуд	3,14	хаљина	1,42	кадифа	1,23	буба	1,66	тканина	4,31	платно	2,47
18	криза	богаство	3,73	немаштина	1,93	оскудица	1,30	новац	1,68	оскудица	4,09	економија	1,90
19	смоква	воће	2,57	дрво	1,28	дуња	1,44	дрво	1,70	воће	2,45	плод	1,41
20	кљеште	клин	2,57	алат	1,37	гвожђе	1,46	зуби	1,69	зуби	5,50	ексер	1,65
21	сумња	колебање	1,88	неповерење	2,79	подозрење	1,88	наука	3,42	неповерење	6,15	неизвесност	2,12
22	дугме	петља	3,75	одело	1,57	рупа	1,78	капут	1,34	кошуља	2,44	капут	1,61
23	срце	утроба	1,91	тело	2,04	дисање	2,07	крвоток	2,78	пулс	3,55	куцање	1,92
24	песма	жалост	2,07	радост	1,65	веселе	1,25	песник	1,69	веселе	5,24	стих	1,38
25	мајстор	радионица	2,08	занатлија	1,57	кућа	2,12	радник	2,65	каменорез.	4,75	столар	2,07
26	памук	тканина	2,27	биљка	1,49	конац	1,47	јорган	3,41	лан	4,34	тканина	2,15
27	бисер	огрлица	1,77	злато	1,77	море	1,80	корали	1,88	драги камен	2,38	шкољка	2,30
28	ваздух	ветар	1,56	живот	1,99	облак	1,15	атмосфера	5,98	ветар	3,78	кисеоник	2,32
29	завист	злоба	1,22	злоба	1,95	пакост	1,61	мржња	4,81	пакост	4,27	пакост	2,52
30	лимун	дрво	2,25	кисео	1,44	поморанца	1,17	лимунада	4,05	воће	3,26	лимунада	2,29
31	чамац	весло	1,77	вода	1,95	лађа	2,41	вода	2,78	вода	2,45	вода	1,85
32	жртва	жртвеник	1,46	храброст	1,38	пожртвован	2,47	невин	5,03	смрт	3,90	клање	2,25
33	слика	окавир	1,22	зид	7,85	сликар	1,17	аутор	2,58	цртеж	2,89	рам	1,60
34	змија	гуштер	2,15	вода	1,69	гуштер	1,41	гуштер	1,44	гмизавац	4,00	поскок	2,27
35	слава	гозба	1,55	веселе	1,62	свећа	1,35	људи	2,32	веселе	2,27	веселе	1,90
36	муња	гром	1,01	гром	1,90	гром	1,09	гром	1,10	гром	1,60	севање	2,37
37	семе	жито	1,33	плод	1,84	башта	2,12	жито	1,33	кукуруз	5,97	кукуруз	2,66
38	избор	одлука	4,02	гласач	2,50	дар	3,45	издвајање	2,41	вредност	4,85	скупштина	2,75
39	коло	точак	2,07	воденица	1,92	играње	1,78	народ	1,41	точак	1,92	обруч	1,49
40	скромност	скрушеност	2,01	доброта	1,49	врлина	2,45	жена	1,99	поштење	5,86	врлина	2,14
41	восак	пчела	1,55	свећа	1,80	свећа	1,25	пчела	1,36	лепак	5,15	свећа	1,42
42	свађа	туча	1,51	злоба	2,30	грдња	1,19	људи	1,41	туча	2,72	ларма	2,08
43	ватра	пожар	1,30	дрво	1,76	пламен	1,41	вода	1,37	оган	3,15	дрво	1,33
44	залог	дата реч	6,05	новац	1,49	злато	1,51	сат	1,41	дуг	4,77	банка	1,83
45	мозак	лобања	1,41	свест	1,98	глава	1,70	глава	3,02	дух	5,92	глава	1,59
46	слуга	господар	1,53	газда	1,78	имање	1,97	господар	3,11	потчињен	2,75	господар	1,84
47	клица	семе	2,00	биљка	1,38	биљка	1,54	жито	2,55	семене	4,10	жито	2,09
48	нокат	прст	1,22	прст	1,73	рука	1,38	копито	2,36	прст	3,52	прст	1,22
49	мржња	љубав	1,33	зло	1,76	завист	1,65	жена	3,15	нетрпељив.	5,25	зло	2,19
50	дрскост	арогантност	2,01	храброст	2,94	смерност	1,40	младић	2,36	неваспитан.	4,99	порок	1,79
Просечно време :			2,06		1,76		1,60		2,39		3,97		2,02

Као што се из приложених табела већ на први поглед види, опити о којима је овде реч вршени су са шест субјеката и са по 50 индуктора за сваку од ових двеју врсти реакција. (Свега 600 реакција).

Сем ове констатације, из ових се табела истовремено још сазнаје да постоји значајна разлика у самома трајању ових врсти реакција и да је она, нарочито када се има у виду муњевита брзина мисли, у начелу велика пошто је, за просечно време смишљених одговора, требало овим испитаницима од један и по па чак до три пута више времена него ли за одговоре лишене свакога напора идеације. (Упоредите просечна времена изложених реакција).

Шта више, поред ове последње чињенице, из приложених се табела сазнаје још и нешто куд и камо значајније. Онда, наиме, када поведемо рачуна о добивеним спонтаним одговорима, ми се из њих осведочавамо да су сви они прожети везама које имају смисла и да се, упркос томе што су знатно бржи од смишљених одговора, међу њима не наилази ни на један једини за кога би се са сигурношћу могло рећи да није „смисаоне“ већ искључиво вербалне природе. Колико год разгледали добивене одговоре, ни у једноме се од њих не види да би нам био дат на основу извесне чисто спољашње сличности са индуктором, односно да би се једино заснивао на акустичним или визуалним везама као што је то случај код риме, ритма, алитерације, итд. Оно, истина, каткада се ипак и такве асоцијације знају појавити (нпр. капа—капама, пегла—тегла); али ови су случајеви толико ретки (0 6%) да не заслужују нарочите пажње и да нас њихово присуство не треба уопште ни мало да буни.

Ово, међутим, није још увек све.

Смисаона веза коју сусрећемо код ових двеју врсти реакција много је, у начелу, занимљивија него што би се то дало замислити. Онда, наиме, ако узмемо у посматрање одношаје који се у овим опитима сусрећу међу индукторима и одговорима, ми се увек осведочавамо да се спонтане и смишљене реакције у томе одношајном погледу потпуно подударају. Било да субјекти размишљају или посве спонтано реагирају приликом ових опита, у једноме су и у другоме случају њихови одговори засновани на следећим, у основи вазда истоветним, логичким и реалним везама, односно одношајима:

Одношајима по времену или простору.

Одношајима квалитета, атрибута, својства, итд.

Одношајима узрочности или сврсисходности.

Одношајима дела ка целини или целине ка делу.

Одношајима: а) координације; б) субординације; в) супраординације.

Тако нпр. ако се прво зауставимо на „спонтаним одговорима“ добивеним од субјекта М. Ј., ми ћемо нужно установити да се, по одношајима који постоје између тих одговора и данога индуктора, сви његови одговори могу најприродније овако поделити:

Одговори: 1, 5, 8, 10, 14, 19, 21, 24, 25, 32, 34, 35, 38, 39, 40 и 50 претстављају у суштини одношаје координације (36%).

Одговори: 4, 9, 11, 13, 15, 16, 20, 43, 44, 46 и 49 спадају у одношаје по времену и простору (25%).

Одговори: 2, 26, 28, 30, 31, 33 и 41 претстављају одношаје дела и целине (15%).

Одговори: 7, 22, 23 и 29 спадају у одношаје субординације (9%).

Одговори: 6, 18 и 27 претстављају одношаје супраординације (6%).

Одговори: 18, 36 и 48 улазе у узрочне везе (6%).

Одговор 42 спада, коначно, у одношаје квалитета (2%).

Ако се, међутим, после ових „спонтаних одговора“, зауставимо на разматрању „смишљених одговора“ истог тога субјекта, ми ћемо се осведочити да се и ту све везе са индуктором најприродније разврставају на исте те категорије. Тако:

Одговори: 4, 5, 7, 7, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 18, 28, 29, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 43, 44, 47, 49 и 50 спадају у основи међу одношаје координације (48%).

Одговори: 3, 21, 22, 24, 25, 32, 33, 42, 45 и 46 припадају одношајима по времену и простору (20%).

Одговори: 9, 15, 23, 31 и 48 спадају у одношаје дела и целине (10%).

Одговор: 37 припада одношају субординације (2%).

Одговори: 19 и 30 улазе у везе супраординације (4%).

Одговори: 1, 2, 17, 20 и 41 улазе у везе узрочности (10%).

Одговори: 6, 26 и 27 претстављају одношаје по квалитету (6%).

Нешто слично видимо и код субјекта Б. Ј.

И ту, као у горњем примеру, сви се „спонтани одговори“ могу, пре свега, овако поделити:

Одговори: 1, 6, 12, 19, 11, 22, 31, 32, 34, 35, 37, 47 и 50 претстављају одношаје координације (28%).

Одговори: 2, 4, 9, 10, 11, 13, 14, 16, 20, 27, 28, 39, 40, 41, 43, 44, 45 и 46 спадају у одношаје по времену и простору (39%).

Одговори: 8, 26 и 33 улазе у везе дела и целине (6%).

Одговори: 7 и 23 припадају одношајима субординације (4%).

Одговори: 15 и 18 улазе у везе супраординације (4%).

Одговори: 17, 24, 25, 29, 30 и 36 стоје у везама узрочности (13%).

Одговор: 49 спада, коначно, у одношаје квалитета (2%).

Што се међутим тиче „смишљених одговора“ овога истог испитаника, ми и овде установљујемо да све те исте одношајне везе постоје између датих индуктора и добивених реакција. Тако:

Одговори: 1, 4, 5, 6, 7, 13, 14, 18, 21, 25, 27, 29, 32, 35, 36, 40, 43, 45 и 50 претстављају одношаје координације (38%).

Одговори: 2, 3, 8, 9, 12, 24, 31, 33, 34, 38, 39 и 46 спадају у одношаје по времену и по простору (24%).

Одговори: 15, 22, 23 и 48 улазе у везе дела и целине (8%).

Одговори: 16 и 44 припадају одношајима субординације (4%).

Одговори: 10, 11, 19, 20 и 26 улазе у везе супраординације (10%).

Одговори: 28, 37, 43 и 47 претстављају везе узрочности (8%).

Одговори: 17, 30, 41 и 49 спадају у везе по квалитету (8%).

Ово разврставање одговора према одношајима са индуктором дало би се лако спровести и код свију осталих испитаника. Истина, и ту би се, исто као и код горњих случајева, по неки одговор могао каткада разврстати и у две, а можда чак и у више, од поменутих одношајних група.⁶ Али, иако је по где-где и ово могуће, непобитна је ипак чињеница да сви ти одговори, код једног те истог субјекта, припадају начелно истим врстама одношаја, доказујући нам још и на тај начин да је у обе те две разне врсте опита вредност добивених резултата потпуно иста. Били смишљени или не-смишљени, са објективног су становишта сви ти одговори у суштини од истог значења, од исте природе. Уосталом, да би се још на један начин о томе осведочили, односно да би се још једном уверили да неразмишљање не води нипошто бесмисленим реакцијама, добро је да узмемо у разматрање табеле III и IV у којима су изнесени још и они резултати који су добивени приликом опита са тражењем намерне бесмислице.

Размотримо, дакле, мало побоље следеће табеле и саму вредност примљених одговора.

⁶ У случајевима овакве врсти класификација је вршена по најприроднијем одношају.

ТАВЕЛА III. АПСУРДНА РЕАКЦИЈА

Редни број	Дата реч (индуктор)	М. Ј.			Б. Ј.			М. И.		
		Главне посредне мисли	Одговор	Време у сек.	Главне посредне мисли	Одговор	Време у сек.	Главне посредне мисли	Одговор	Време у сек.
1	Корен	Биљка - животиња део од животиње	Нокат	7.46	Биљка... земља	Камен	2.69	Земља... башта... кућа	Кров	7.46
2	Даска	Под, кућа, башта...	Ливада	6.66	Под... зид	Цигла	2.80	Сандук... гробље	Жалост	7.90
3	Точак	Кола, ковач, ко- вачница	Кућа	9.70	Слика точка који се окреће у ваздуху	Ваздух	2.86	Кола... бич... даске	Дрво	8.30
4	Отров	Смрт, рај... Ева	Змија	10.87	Горчина	Сласт	2.20	Горчина, сласт...	Мед	6.66
5	Талас	Море, океан, слика света	Кина	6.50	Купање... њихање	Спавање	3.13	Море... небо...	Звезда	4.20
6	Флаша	Стакло, силициј, камен	Брдо	10.47	Суд, посуда	Лонац	2.14	Подрум, бурад, вино	Келнер	6.30
7	Време	Простор, свет, живот	Биће	10.30	(Преко пословице)	Новац	2.07	Киша... вода...	Жаба	4.00
8	Тело	Материја... наука	Физика	7.77	*	*	—	Душа...	Смрт	4.30
9	Бура	Олуја... небо	Сунце	7.28	Слика мора	Талас	3.86	Ветар, град...	Блато	5.90
10	Друштво	Примитивно дру- штво, каменџе	Камен	9.92	Сам...	Самац	2.76	Веселе... свирка	Серенада	4.10
11	Соба	Кућа, подрум, пи- ће, вода	Река	8.09	Кућа	Кров	3.82	Слика куће: лонци на зиду	Ексер	3.20
12	Шећер	Кафа...	Бразил	5.07	Слатко...	Горко	2.09	Репан... лук...	Ротква	6.20
13	Згода	Незгода, непогода	Време	9.92	Незгода...	Случај	3.15	Незгода...	Пад	5.00
14	Гавран	Врана, поље, стадо (слика)	Теле	6.63	Тица	Врабац	2.21	Слика роде са змијом	Змија	6.30
15	Самац	Стан, куће...	Град	14.43	Породица	Заједница	2.62	Стан; слика дуње на прозору...	Дуња	6.30
16	Шака	—	*	—	Рука, нога, обућа	Ципела	2.19	Рука, глава, коса...	Длака	5.50
17	Облик	Кугла, јабука	Трешња	12.48	Слика ствари у раз- ним облицима...	Дугме	2.21	Четвртаст предмет, слика табле	Креда	4.00
18	Пушка	Метак, човек, одело	Капут	7.35	Оружје	Нож	2.08	Пламен... сјај...	Звезда	5.80
19	Случај	Несретан сл. услед магле (дожив.)	Магла	6.28	Догађај...	Момент	2.71	Несретан случај...	Болест	8.40
20	Кафа	Бразилуја... море (сл.)	Океан	6.24	Пиће, храна	Пиринац	2.03	Слика мајке где кува кафу	Мама	4.27
21	Бостан	Поље, ђубрење...	Крава	13.16	Слика њиве и воћњака	Крушка	4.94	Диња, слика човека који једе ..	Човек	6.66
22	Израз	Реченица, грама- тика...	Синтакса	15.37	Говор, уста...	Глава	5.20	Фрза, речи	Писмо	6.17
23	Лутка	Дете, соба...	Пећ	10.27	Дете...	Човек	1.82	Хаљиница (сл.)	Ципела	4.03
24	Машта	Памћење	Енциклоп.	9.78	Мишљење, разбо- ритост	Јасност	3.13	Фантазија, мисао...	Говор	5.34
25	Свађа	Туча, суд, адвокат	Град	11.58	Неслога...	Слога	2.49	Из приче „Срдан и Ранко“...	Крчаг	3.30
26	Село	Град, железница	Тунел	10.58	Варош...	Град	2.72	Поље, њива ..	Кукуруз	4.60
27	Момак	Девојка... сусрет...	Пут	13.15	Човек...	Дете	2.11	Девојка...	Марама	2.97
28	Љубав	Мржња, смрт, небо	Звезда	11.31	Мржња...	Завист	2.69	Убиство из љубави	Пушка	3.85
29	Стабло	Земља, брдо	Камен	11.69	Слика дрвета, пе- њање...	Рука	3.14	Храст, жир. .	Клица	5.03
30	Сутрет	Сукоб, рат	Немачка	10.15	Улица, састанак...	Растанак	3.04	Поздрав...	Осмех	4.00
31	Јаје	Љуска, креч, камен	Стена	7.36	Кокос, пиле...	Перје	4.12	Пачије јаје, патка. .	Вода	2.93
32	Брига	Кућа, деца, чувар...	Анђео	14.05	Главобоља...	Глава	2.97	Веселе; игра: сли- ка сеоске куће...	Ватра	4.62
33	Писмо	Војник... (дож.)	Пушка	5.15	Писање...	Мастило	2.40	Поштар...	Момак	5.80
34	Шума	Стаза... пут...	Канал	5.41	Слика околине шуме	Поље	1.98	Зверке...	Лисица	3.95
35	Благо	Богатство, беда	Јади	11.65	Богатство - новац...	Време	2.67	Слика тврдице	Зеленаш	3.96
36	Колац	Њива, жито...	Зрно	10.78	Дрво, ивер...	Чачкалица	3.09	Земља и човек где забија колац (сл.)	Човек	8.60
37	Лудост	Младост: младих, одело	Ципела	8.09	Непромишљеност, неумереност	Умереност	3.07	Мудрост, памет...	Памћење	7.36
38	Овца	Коза, скакутање	Несташлук	5.41	Животиња...	Куче	2.05	Вуна, штоф...	Капут	3.31
39	Пиће	Крчма, туча, ап- сана	Стражар	10.81	Вода...	Блато	4.28	Пијанство, свађа	Убиство	3.50
40	Сребро	Бело, креда, ко- рали, море...	Риба	8.30	Метал...	Бакар	3.12	Слика копача сребра	Копање	2.21

ТАБЕЛА IV. АПСУРДНА РЕАКЦИЈА

Редни број	Дата реч (индуктор)	Б. Т.			В. П.			Н. М.		
		Главне посретне мисли	Одговор	Време у сек.	Главне посредне мисли	Одговор	Време у сек.	Главне посредне мисли	Одговор	Време у сек.
1	Корен	Биљка... вода...	Река	8.10	Биљка... палма... (сл.)	Црнац	14.80	Дрво без корена, бандера	Телефон	14.50
2	Даска	Дрво, брдо... (сл.)	Камен	5.93	Патос, прање, кофа...	Лавор	10.37	Сећање на један доживљај са леда...	Лед	10.15
3	Точак	Кола, дрво...	Шума	16.09	Окрет, брзина, зец...	Вук	11.25	Кола, слама, небо...	Ћебе	20.50
4	Отров	Лечење млеком	Млеко	7.33	Мртав, жив човек, весело човек, скакање	Јахач	11.50	Бојни отров...	Рат	10.20
5	Талас	Таласање жита, поље, лов...	Пушка	10.80	Слика мора и оба- ле обрасле трњем	Трн	12.04	Слика буре...	Ветар	13.85
6	Флаша	Б. ре, кућа, башта...	Поље	11.51	Вино, пијанство, смрт	Крст	8.67	Пиће, пијани љу- ди...	Свађа	15.06
7	Време	—	*		Пролеће, листање...	Дрво	14.72	Категорија...	Простор	5.02
8	Тело	Ваздух...	Простор	9.35	Зима...	Сибир	12.08	Жена, морал...	Поштење	10.95
9	Бура	Облачно... небо...	Сунце	5.19		*		Страхота... ужас...	Страх	20.14
10	Друштво	Живот. царство...	Овце	14.88	Зли људи, пакос- ници, отровници...	Змија	8.91	Морал...	Поштење	7.70
11	Соба	Ваздух...	Васнона	5.61	Слика собе, бакре- на боја зидова...	Бакар	12.23	Простор, поље, брда...	Планина	14.20
12	Шећер	Репа, земља, влага...	Блато	8.46	Чај... пелин... по- ље, иисекти...	Скакавац	13.15	Слатко, горко...	Жуч	4.43
13	Згода	—	*		Сећање на једну причу.	Црв	10.11	Пролаз, пролаже- ње...	Кретање	8.86
14	Гавран	Тица, животиња	Корњача	2.43	Црн...	Ђаво	9.08	Црн...	Угаљ	3.49
15	Самац	Слика празног стана...	Зид	13.60	Осамљен као славуј	Славуј	16.86	„Стан за самца“	Соба	3.75
16	Шака	Рука, прање, вода	Роса	6.93	Слика шаке...	Прст	12.00	Шапа, канце...	Кљеште	14.60
17	Облик	Форма, статуа...	Креч	10.90	Без облика...	Ваздух	13.53	Видљив, невид- љив...	Ваздух	10.71
18	Пушка	Слика где виси о зиду	Кајиш	2.61	Сећање на лов у Скопљу...	Скопље	11.30	Сећање на једну сли- ку попа са пушком...	Свештеник	9.57
19	Случај	—	*		Несрећа, смрт...	Земља	19.30	Несрећан случај...	Несрећа	8.85
20	Кафа	Сећање на један доживљај трова- ња с кафеом	Отров	8.65	Кафана, слика се- љака	Опанак	10.04	Црна боја, црнац...	Арап	16.85
21	Бостан	Поље, брда... (сл.)	Снег	5.85	Врт, живина, до- маће животиње...	Мачка	19.87	Слика лубенице; тиква...	Лобања	8.75
22	Израз	Нејасан, мрачан...	Тама	8.56	Лице, образ, по- штење...	Новац	13.96	Изражен, написан...	Мастило	18.14
23	Лутка	Играчка...	Слон	6.43	Слика лутке са очи- ма од зрна сочива...	Зрно	12.60	Лутка за плашење...	Страшило	7.50
24	Машта	Нешто надземно. Препирка, нагао човек...	Облак	8.53	Шареноликост не- сталност	Лептир	13.55	Нешто мрачно; сл. црног простора	Тамница	10.12
25	Свађа	—	Напрасит	12.13	Научна свађа...	Књига	18.25	Весело, друштво	Слава	10.08
26	Село	Слика села, поља, неба	Небо	3.05	Исељавање, Аме- рика...	Лађа	11.38	Слика нечег ра- штрканог, велик простор, пучина...	Море	7.77
27	Момак	Живот, земља, об- лак, киша...	Снег	14.18	Човек, старац...	Пањ	10.95	Младић...	Старац	5.49
28	Љубав	Живот...	Смрт	10.63	„стари пањ“...	Сиро-				
29	Стабло	Шума, вода...	Море	12.42	Слога... неслога	Сиро-	21.37	Младост, старост...	Баба	12.27
30	Сусрет	Судар, искра...	Муња	5.12	због сиромаштва...	Сиро-		Дрво, старо дрво, старина...	Историја	10.91
31	Јаје	—	*		Дрво, намештај...	Соба	14.42	Састанак...	Растанак	8.30
32	Брига	Здравље, прашина...	Ветар	11.88	Пиле; слика где пиле кључа...	Зрно	7.35	Слика гвозд утега у облику јајета...	Жељезо	5.01
33	Писмо	Мастило... држање...	Дрво	19.15	Безбрижан, весе- ље...	Игра	11.98	Школа...	Испит	10.47
34	Шума	Пустина, пустара...	Сахара	20.68	Рукопис, графолог	Карактер	18.31	Штампа, хартија	Оквир	25.32
35	Благо	Сиротиња, живот...	Ваздух	19.50	Море, таласи, пе- нушање...	Пена	6.61	Слика шуме и из- вора...	Поток	7.69
36	Колац	Дрво, земља, вода...	Млеко	17.28	Новац, брига, гла- вобоља, несаница...	Сан	22.95	Закопано благо, ћуп...	Лонац	13.71
37	Лудост	Младост, бура...	Море	20.00	Слика где се оштри секира за коље...	Турпија	11.43	Слика мотке од прангије	Прангија	5.96
38	Овца	Животиња, човек, инжињер...	Железница	15.74	Распуштеност...	Крв	10.91	*	*	
39	Пиће	Подрум, сиромаш- ни радници...	Фабрика	9.40	„луда крв“...	Шећер	16.78	Слика овце од земље коју праве лончари	Лончар	9.83
40	Сребро	Новац, рад, умна снага	Ум	20.89	Млеко, кафа...	Ларма	18.61	Вода, лек...	Аспирин	7.55
					Гвожђе... алат...	Брус	14.10	Посуђе од сребра...	Посуда	11.02

Као што се и ту већ на први поглед види, опити о којима је овде реч вршени су над истим субјектима и са четрдесет речи (индуктора) за свакога од њих понаособ (Свега 240 реакција).

Поред ове најповршније чињенице, из ових се табела истодобно још сазнаје да су за ове одговоре утрошени тако рећи огромни временски отеци и да има неколико случајева (означених звездицом *) у којима су се субјекти, и нехотице, инспирисали утисцима своје непосредне околине.⁷

Сем тога, међу појавама које су овде од нарочитог значаја, једна од најважнијих чињеница јесте свакако то што ни једноме од испитаника не полази за руком да на толике индукторе одговори бар само једанпут у духу постављеног задатка. Колико год се трудили да нађу бесмисао, да именују нешто што нема никакве везе са индуктором, сви су се ови испитаници показали у томе потпуно неспособни. Одговори за које су мислили да су апсурдни, чине се таквима само донде док се држи у виду њихова директна веза са индукторима. Међутим, чим се узму у разматрање разноврсне посредне мисли које су те одговоре омогућиле, свако се од нас и сувише грубо осведочава да апсурди нису могући под нормалним душевним околностима, већ да се наша идеација стално креће у границама поменутих смисаоних односа међу којима се, овога пута, налазе и неке нове везе од којих је најчешћа веза по разлици, односно одношај називан контрастом. У својој жељи да остваре апсурд, да рекну бесмисао, сви се ови субјекти показују, у ствари, спремни да то спроведу помоћу намерног тражења супротних идеја, показујући нам тиме отворено да им је бесмисао нешто врло страно и да им је уопште непознато како се до ње може доћи. Све је, у овим опитима, заснивано стално на везама које, ако и нису увек мишљене, имају вазда свој смисао: ниједна од њих није заснована на асоцијацијама које би биле чисто вербалне природе и које би једине биле у стању да остваре жељени апсурд, односно намерну бесмисао.

ЗАКЉУЧАК

Држећи се горњих резултата који показују да се смишљене реакције објективно ни по чему не разликују од реакција добивених без размишљања, као ни од оних где је намерно тражена бесмислица, многи би од нас могао помислити да се објашњење ове чудне појаве треба тражити у т.зв. механизацији душевног живота.

Стварно речено, онда када упоређујемо одговоре разних испитаника, ми се лако можемо осведочити да је доста таквих који су многима заједнички па, шта више, да су многи од тих одговора толико прожети извесном нужношћу да се друкије не би могли можда ни изразити (нпр. бело—црно, мачка—миш, риба—вода). Свакидашње искуство, које стално везује у нама перцепције и претставе по временским или просторним одношајима, и живи говор, који нам стално намеће готове каузалне или телеолошке, математичке или формално логичке везе, изгледа да су толико ограничили наш дух својим, једном за свагда утврђеним, асоцијацијама да је потпуно свеједно вршили се или не врши душевни напор у овим опитима.

Нема сумње да и у оваквој интерпретацији мора постојати нешто тачно, неоспорно, истинито. Нажалост, када год сам покушавао да утврдим иоле одлучнију улогу тих унапред фиксираних, једноликих, веза приликом добивених резултата, сами су се опити томе отворено противили. Када год бих, наиме,

⁷ Овде је добро изричито нагласити да је код свију ових опита апсолутно најважнији предуслов само истинска жеља да се што преданије изврши постављени задатак и да се добро води рачуна како се ни случајно не би понека претходно проживљена или приправљена мисао репродуковала и тиме омела сврху ових опита. Као што је наглашавано већ приликом формулисања наших задатака, од субјеката се тражи да претходно што потпуније испразне своју свест од сваке помисли, јер им је само тако могуће да на дати индуктор одговоре што доследније својим тренутним душевним тежњама.

ТАБЕЛА V

Редни број	Индуктор	ОДГОВОРИ ПОЈЕДИНИХ СУБЈЕКТА:										Напомена
		М. Ј.	Време у сек.	Б. Ј.	Време у сек.	М. И.	Време у сек.	Б. Т.	Време у сек.	В. П.	Време у сек.	
1	ветар	ваздух	1,27	прашина	1,23	олуја	1,11	облак	0,88	дување	0,92	Ове су реакције добивене 2 јуна 1934 г. приликом поновљених опита „спонтане асоцијације“ (Табела I) на првих пет испитаника (250 реакција).
2	звоно	глас	1,06	звук	1,41	црква	0,83	црква	0,81	црква	1,25	
3	призор	слика	1,27	слика	1,47	ужас	1,22	—	—	—	—	
4	песак	море	1,37	камен	1,08	вода	0,82	вода	1,31	зрно	1,19	
5	чежња	жеља	0,97	жуљња	1,41	жудња	0,81	жеља	1,02	љубав	1,05	
6	дуња	јабука	1,02	јабука	1,17	крушка	0,98	дрво	0,89	јагода	1,00	
7	време	ветар	1,17	киша	1,21	новац	1,10	облачно	0,92	дан	1,16	
8	сало	масно	1,00	сланина	1,08	месо	0,80	маст	0,98	смок	1,52	
9	перо	оловка	1,22	тица	1,07	мастило	0,74	мастило	1,22	оловка	0,90	
10	тужба	жалба	1,02	жалба	1,03	суд	0,82	жалба	1,07	жалост	1,35	
11	свећа	гори	1,37	ватра	1,24	дим	0,95	чирак	0,86	лампа	1,40	
12	понос	—	—	радост	1,20	—	—	момак	1,25	јарост	1,08	
13	торба	каиш	1,30	цак	1,26	штап	0,96	сланина	1,19	сланина	1,27	
14	закон	сила	1,29	власт	1,15	казна	0,94	човек	1,02	тамница	1,50	
15	месо	кожа	1,27	сланина	0,92	касапин	1,13	во	1,13	кост	1,07	
16	црква	поп	1,25	џамија	1,11	звоник	1,03	звоно	0,91	крст	1,09	
17	жетва	сено	1,40	жито	1,38	—	—	снопље	0,97	пшеница	1,03	
18	ружа	цвет	1,07	цвеће	1,14	мирис	0,86	трн	1,13	цвеће	1,31	
19	говор	реч	1,30	глас	1,03	реч	1,07	човек	1,19	—	—	
20	поље	њива	1,11	њива	1,05	цвет	0,86	ливада	1,19	трава	1,10	
21	магла	тама	1,07	киша	1,50	киша	0,85	облак	1,03	киша	1,26	
22	радња	—	—	пазар	1,23	дућан	1,10	дело	1,15	—	—	
23	тица	лети	1,09	голуб	1,05	крило	1,12	лет	0,98	лет	0,98	
24	бунда	огртач	1,15	капут	1,42	огртач	1,31	човек	1,15	—	—	
25	зора	свануће	1,07	дан	1,06	јутро	1,12	свиће	0,98	дан	1,01	
26	дрво	грana	0,89	лист	1,00	лист	0,92	грana	1,05	живот	1,08	
27	бара	вода	0,96	жаба	1,22	риба	0,90	вода	0,75	земља	0,94	
28	књига	слово	0,91	лист	0,90	учитељ	1,07	лист	1,08	перо	1,01	
29	луксуз	накит	1,10	мода	1,13	мода	0,85	—	—	мода	1,20	
30	стрела	лук	0,93	прут	1,46	пушка	0,82	човек	0,97	копље	1,05	
31	око	обрва	1,27	глава	1,07	глава	0,93	глава	1,00	трепавице	1,04	
32	овца	јагње	0,84	јагње	1,05	руно	0,68	руно	0,95	вуна	0,96	
33	врата	прозор	1,25	брава	1,11	брава	0,97	прозор	0,88	кључ	1,09	
34	снага	тело	0,87	здравље	1,30	моћ	1,05	момак	0,94	јачина	1,03	
35	камен	—	—	цигла	1,00	кућа	0,72	зид	0,78	крш	1,11	
36	млеко	сир	1,42	овца	1,40	сир	0,80	вода	1,09	крава	1,04	
37	дело	писац	1,05	—	—	конац	1,43	крај	0,91	посоа	1,09	
38	пакост	злоба	1,26	жалост	1,11	мржња	0,75	злоба	0,90	јарост	1,16	
39	шешир	капа	0,80	глава	1,03	коса	1,00	глава	1,08	глава	1,10	
40	борба	битка	1,09	храброст	1,46	битка	1,20	оружје	1,15	нож	1,16	
41	перје	вуна	0,97	кокош	1,10	крило	1,23	кокош	0,99	лист	1,03	
42	грешка	—	—	—	—	закон	1,49	мастило	1,07	—	—	
43	ћебе	покривач	1,22	покривач	1,30	јорган	0,96	покривач	1,07	мачак	1,10	
44	лонац	смок	1,28	заклопац	1,05	супа	0,85	пасуљ	1,17	вода	1,00	
45	студент	—	—	ђак	1,43	књига	1,04	ђак	1,04	књига	1,40	
46	риба	вода	0,94	вода	1,04	вода	0,90	вода	0,85	вода	0,94	
47	жеља	—	—	радост	1,15	нада	1,39	сумња	0,96	љубав	1,47	
48	вожња	воз	1,30	точак	1,61	аутомобил	1,19	—	—	пут	1,06	
49	буре	—	—	чаша	0,92	вино	1,01	вода	0,92	вода	1,10	
50	шиба	—	—	мотка	1,23	штап	1,12	прут	0,51	прут	0,99	
Проценат нових одговора		67%			82%		85%		83%		82%	

предузео да код истих субјеката поновим раније своје опите, искуство ми је показало да су се, просечно са око 80%, сви добивени одговори међусобно разликовали (Види табелу V). Уместо саобразности која је била за очекивање, у овима се је одговорима показало тачним само оно што су неки психолози већ одавно истицали у погледу тока идеације: да су претставе или појмови који се обично чине међусобно нераздружно сједињени куд и камо много ређи него што се то иначе мисли и да, под извесним околностима,⁸ све може бити тако ређи са свачим асоцинирано.

Напуштајући према томе свако механичко објашњење, нама не преостаје нужно ништа друго него да се у основним и сваке афективности лишеним интелектуалним операцијама прихватимо идеје о опстанку једне до сада научно још не формулисане врсте цензуре која је чисто „логичке“ природе. Тиме, у ствари, што смо, с једне стране, утврдили да се увек, па чак и када намерно тражимо бесмисао, сусрећемо само са онаквим могућностима које су пуне смисла и, с друге опет стране, тиме што смо истовремено још установили да чврсто ограничених асоцијација начелно нема, нама се нужно намеће закључак: да у интелектуалноме животу постоје извесне васпитањем и вежбањем створене тежње које функционишу без нашега учешћа као стварна правила или норме чија област прелази могућности само појединачних и механизираних случајева. Уместо неке грубе механичности, овде се ради о једној општој диспозицији која оживљује све реакције пуне смисла или, чисто фројдовски речено, која потискује из свести све оне елементе што се не саглашавају са формалном и стварном логиком. У осталом, да је овај закључак оправдан, о томе имамо још и непосредног доказа у чињеници да сами испитаници често говоре о некоме унутрашњем „притиску“ који их, и при најискренијем настојању да га се ослободе, стално прожима, ограничава и, у извесним случајевима, насилно враћа у логичку колотечину душевног рада. „Мени је, и поред најбоље воље да савесно испуним свој задатак, потпуно немогуће да реагирам апсолутно спонтано или да нађем у свести ишта што би ми се чинило потпуно апсурдно“ — изјављивали су спонтано сви моји испитаници за време својих реакција, говорећи при томе час о некој нејасној „сили“, час о неком „смицању“ и „померању“, које су директно осећали да се муњевитом брзином врши у мраку њихове свести и делује независно од њихове воље.

Другим речима, из резултата добивених горе изложеним методолошким поступцима, ми се осведочавамо да је наша идеација увек смишљена природе, да је ток асоцијација аутоматски регулисан одређеним логичким начелима. И онда када смишљамо своје одговоре, и онда када то апсолутно не чинимо, па чак и онда када намерно желимо да мислимо апсурдно, ток наших мисли подлежи одређеним тежњама које нас, и без нас и противу нас самих, присиљавају да везујемо идеје по смислу, да мислимо на један те исти, увек разуман, начин. Нешто, нека врста унутрашње „силе“ која се опире свему што би имало нелогично обележје овде се стално изражава, доводећи нас до уверења да, поред Фројдове моралне цензуре, постоји још и једна интелектуална, која идеацији даје изглед размишљања и онда када се уопште ништа не мисли.

Баја И. Бајућ

⁸ Поред навике, ток асоцијација зависи још и од многих других околности: снаге, смисла и форме индуктора, свежине и живости елемената, тренутне садржине свести, општег или нарочитог расположења, душевне напетости и правца, органских склоности, евентуалне специјализације задатка итд., једном речи од онога што се назива „положајем свести“.

RÉSUMÉ

Un phénomène encore inconnu : La censure logique.

La plus grande découverte de Freund, découverte sur laquelle repose toute la doctrine psychanalytique, c'est sans doute celle de l'existence d'une certaine force policière — la censure — qui, comme un inspecteur vigilant et sévère, ferme l'entrée de la région consciente à toute image ou tendance dont le contenu est en opposition avec les exigences de l'éducation et de la morale. Toutefois, cette censure dont l'action est presque toujours inconsciente et automatique, ne doit plus être considérée comme un phénomène unique dans la vie mentale, ainsi que le prétendent Freud et les psychanalystes contemporains. Les expériences entreprises par l'auteur de cette étude, M. B. Bajić, lui ont montré, en effet, qu'au cours de l'idéation la plus „indifférente“, on retrouve déjà des signes d'une pareille force fermant l'entrée de la conscience à toute idée dépourvue de sens, c'est-à-dire privée de rapports logiques ou objectifs, — force qu'il se permet d'appeler : la censure logique.

Toutes les fois, en réalité, que l'auteur de cette étude soumettait à ses sujets d'expérience les séries de mots auxquels ces sujets devaient répondre sans réflexion, par le premier mot qui leur venait à l'esprit, il fut constaté que les réponses ainsi obtenues étaient absolument semblables à celles où les sujets étaient sollicités de donner des réponses sensées et réfléchies. Dans l'un comme dans l'autre cas, les résultats obtenus appartenaient généralement aux mêmes catégories de rapports logiques et objectifs, de sorte que la différence qu'on pouvait constater entre ces deux cas se trouvait uniquement dans le fait que les réponses machinales étaient sensiblement plus courtes (Temps de réaction) et dénuées de tout effort intellectuel. Bien plus : pour vérifier l'existence de cette censure nouvelle, l'auteur avait organisé une troisième série d'expériences dans lesquelles les sujets devaient répondre par des mots absurdes, n'ayant, à leur avis, aucun rapport de sens avec les mots inducteurs. Or, les résultats ainsi obtenus ont montré que les tendances purement verbales, — les seules qui auraient pu réaliser la réaction vraiment absurde, — ne se manifestaient presque jamais dans les réponses et, de plus, que les sujets qui croyaient avoir trouvé des réponses dénuées de sens n'y ont réussi qu'en apparence. Car, dès qu'on tenait compte des associations par lesquelles ils déclaraient avoir passé pour accomplir leur tâche, on constatait qu'elles appartenaient, soit aux rapports objectifs de temps et d'espace, soit aux liaisons causales ou téléologiques, mathématiques ou logiques, comme c'était le cas pour les deux autres sortes de réactions intellectuelles.

Les associations essentiellement intellectuelles que nous portons en nous semblent donc faire constamment partie d'une certaine force régulatrice qui, à titre de norme ou de règle, fait fonction de contrôle et d'arrêt, ainsi que le fait la censure découverte par Freud.
